

Jan Andrzej Kustrzeba

Karabin i pióro

Temat i wojny światowej w literaturze niemieckiej

Pierwsza wojna światowa stanowiła głęboki wstrząs dla ludzkości. Dla ludzi pióro istotnym stało się więc, by w miarę wiernie odzwierciedlić wszystkie problemy i konflikty, przed którymi stanął człowiek roku 1914. Do najwybitniejszych w tym zakresie w literaturze światowej należą: Henri Barbusse, Roman Rolland, Ernst Hemingway. Również Niemcy mają w tym kierunku literackim wybitnych przedstawicieli. Wymienimy kilku: I. Rem, E.M. Remarque, A. Zweig, Th. Plivier, J.R. Berger, E. Kippen. Wielu spośród Niemców dało się ponieść propagandzie rządowej, która wojnę szorującą traktowała jako wojnę obronną. Doświadczona życie z lat wojny, a dla wielu, m.in. A. Zweiga, własne wydarzenia wojny i jej okropności z bliska były zwróceniem sternu ku rzeczywistości. Mlektórzy zostali jednak przy afirmacji wojny. Wspomniłmy Ernsta Jüngera. W 1919 roku ukazuje się dziennik dowódcy oddziału szturmowego In Stahlgewittern / W stalowych burzach /. Jünger był żołnierzem i jest to książka będąca odbiciem jego własnych przeżyć. Wojna dla niego to kuznia charakteru mężczyzny, to wreszcie wielka przygoda, mimo że autor ukazuje również śmierć i inne okropności wojny. Również po zakończeniu wojny Jünger nie zmienił swych przekonań. Do wodem są jego dwa następane dzieła z lat 1931 i 1932. Chodził tutaj o Einmal mobilizacja / Die totale Mobilisierung / i Robota / Der Arbeiter /. Rozdując teorię wychowania żołnierza-robotnika, który powł - nien wykonać każdy rozkaz i działać bezwinnie - Jünger stał się jednym z pierwszych w literaturze faszystowskiej. W późniejszym okresie autor starał się z mniejszym lub większym powodzeniem dokonać rozrachunku z przeszłością. Widać to już w wydanej w 1942 roku powieści Garten und StraÙen / Ogrody i drogi /. Książkę tę jako nie profaszystowską oceniskowano. Po wojnie ukazały się dzienniki z lat 1941 - 1945. Razem z dziełem Der Frieden / Pokój / opublikowanym w 1948 roku służyć one miały ukazaniu innego Jüngera. Apoteoza wolności człowieka i huma -

nizm stanowią innowację. Niektórzy uważali to za mistyfikację, inni skłoniłi byli wierzyc zmiianie przekonani pisarza. Do dzieł Jungera zostali pisarzem konserwatywnym. Uczniem Jungera był Erich Driinger. Znana jest jego trylogia Die deutsche Passion / Pasja niemiecka /. Utworzył ją trzy powieści z lat 1929, 1930 i 1932 : Die Arme hinter Stachel-draht / Armia za drutem kolczastym /, Zwischen Weiß und Rot / Mie-dzy białym i czerwonym / i Wir rufen Deutschland / Wołamy Niemcy /. Tematyka ich jest odzwierciedleniem przeszłości autora - jeńca rosyj-skiego z lat wojny i rewolucji. Z utworu wzięta cała niemawie auto-ra do bolszewizmu, ubolewanie nad losem arytmokracji rosyjskiej, któ-ra od chwili wybuchu rewolucji stała się warstwowo przężyżta, niezdo-lna iść sama ku nowemu, a cóż dopiero prowadzić naród rosyjski ku po-stępowi. Driinger nie widział tego albo w swym zaślepieniu nie chciał dostrzec. W podobnym duchu o wojnie pisali również inni. Wspomniamy chociażby Wernera Beumelburga z jego dziełem Sperrefeuer um Deutsch-land / Ogień zaporowy wokół Niemiec /, Thora Goote'go z powieści Wir fahren in den Tod / Jedziemy ku śmierci / oraz Franza Schan-weckera z Powstaniem narodu / Aufbruch der Nation /. Były to utwory z lat 1929 - 30. Wojna w oczach tych ludzi nie była sklerowana prze-ciw czwóletkowi i jego cywilizacji, kulturowa. Wojna hartowała ludzi, niszczyła słabości, umacniała siłę woli. Taką wojnę żetwo było napra-wiedliwie, otoczyć niembem chwały cnoty żołnierza. Triumf święcika w tym czasie jednak powieść przeciw wojnie - powieść antywojenna. Ten gatunek literacki zjednoczył kilka nazwisk, czasem zróżnicowanych ideologicznie i kierunkowo. Wymienimy najistotniejszych : L. Remn, E.M. Remarque, A. Zweig, Th. Pflvier, J.R. Becher.

W 1928 roku toru nowego gatunku literatury wytworzył Arnold Fried-lich Vieth von Goldmann piszący pod pseudonimem Ludwiga Remna. W po-wieści Der Krieg / Wojna / opiewa niezwykle wyraziście, nieczy-m w klótkach filmu dokumentalnego, dzieje żołnierza w I wojnie światowej. Zwycięstwa, przegrane i codzienne odcieranie się o śmierć prostego żoł-nierza z jednej strony oraz kontrastowo próba zerwania na podkład - nych, wyżysk i obłuda kasty oficerskiej z drugiej - to wszystko tworzy obraz wojny prawdziwej. Życie i twórczość pozostają u Remna w ścisłym powiązaniu. Jego dzieła mają przeważnie charakter autobiograficzny. Dodać należy, że autor był świadom procesów historycznych, a jego pi-sarska prawdziwość nigdy nie prowadziła do subiektywizmu. Powieści o wojnie L. Remna - Wspomnienia je w wymiarze historycznym - dotyczą I wojny światowej oraz wojny w Hiszpanii. Charakterystyczna jest ja-dardność i krępowość stylu oraz typowość i realizm postaci literac-

kich. Przeżyła frontowe i świadomość procesów dziejowych spowodowały odejście Remna od wlemności warstwie społecznej, z której się wyo-dził - szlachcicie. Dostrzegł misję dziejową mas, walczących o sprawied-liwość społeczną i pokój.

Godna uwagi wydaje się być powieść z lat późniejszych /1955/ - Woj-na hiszpańska / Der spanische Krieg /. Prosty żołnierz z masy, który wczelniej był "pasywnie posłuszny", staje się teraz aktywnym bojow-nikiem o sprawiedliwość społeczną i humanizm.

Mimo klęski się postępu i rewolucji w Hiszpanii, wojna ta jest do-wodem dojrzewania i przynależności do przyszości klas walczących o lep-sze jutro.

Istnieje niezaprzeczalny wkład L. Remna w powstanie niemieckiej, na-rodowej literatury socjalistycznej.

Sławę autorską w gatunku powieści antywojennej zdobył Erich Maria Remarque. Słusznie pisał jego polski recenzentka, Irene Krzywicka, z okazji wydania Drogi powrotnej : "Dla tego jednego Niemca wojna zakończyła się niewątpliwym zwycięstwem. Zyskał na niej sławę, pienięd-żę, uznanie. I nie za co innego właśnie, jak za to, że ją podobny i utrwaliz, że ją zademonstrował, jak kulturę źródłowych bakterii, któ-rych następny jesszoze nie umiemy zniszczyć. Wielu pisarzy prowadziło badania w tym kierunku i obliła jest literatura wojenna, ale imię Re-marque'a pozostanie już na zawsze chyba jako imię reprezentanta tego rodzaju, mimo istnienia księżek tak doskonałych jak Spór o sierżanta Griseze Arnolda Zweiga. Czy dlatego, że Remarque objął udziałem od in-nych, że dał szerokie przekroje życia w okopach, ogromne plansze, wro-żące krew w żyłach, czy też potrafił, jak nikt inny, mówić 'prosto, a z krzykiem', czy wreszcie, że księżka jego zawiera stosunkowo naj-mniej literatury / w gorszym tego słowa znaczeniu /, a najwięcej au-gestymnej bezpośredniości. O tym, jak daleko posunął Remarque ową po-zorną pisarską bezpretenzjonalność, świadczy fakt, że większość kry-tyków i czytelników przy całym podziwieniu nie widziała w nim pisarza, tylko jak gdyby reportera i fotografa czasów wielkiej wojny" ². Słowa te wypowiedziano nie tyle z okazji opublikowania wspomnianego wczes-niej utworu, ale ku przypomnieniu tego weselejszego, najistotniejsze-go - Na zachodzie bez zmian / Im Westen nichts Neues / ³.

Remarque'owi nie wrócono wielkich sukcesów literackich. Sam twórca przyjąty został przez krytyków jako forma reportażu z dodatkami mi-konych i ubogich środków artystycznych. Sam tytuł podawano niekiedy słowami "Am besten nichts Neues" jako wyraz aluzji do nieśdyt wysokich lotów artystycznych autora.

Takim był Remarque dla krytyki literackiej, czytelnicy odhierałi go inooczej. Budził zaufanie jako informator bezpośredni, na żywo. Jego bohaterowie byli jakoby wyjęci z szkielety epoki, nie byli wzorami innych teorii filozoficznych i programowych swych czasów. Remarque był dlatego niepowtarzalny w literaturze niemieckiej i na swój sposób nowoczesny. Zagłębiając się w utwór Na zachodzie bez zmian nie sposób oprzeć się wrażeniu, że autor uślnie stara się wzbudzić w czytelniku przerażenie wojną. Tu i tam trafia się odesłanie wybuchem ożęści ciała, wgnieciono w ziemię trupy. Wojna to katastrofa, to coś, co jest na pewno przeciwnik i wbrew człowieczemu instynktowi.

Kataklizm jest ponad człowiekiem i ponad czasem. Niemodlitym jest zatrzęsnać go, przyspieszyć. W tym właśnie uwidaczenia się specyfika, a zarazem wątkość pacyfizmowi Remarque'a. Wzburzić w czytelnikach przez - rażenie i strach przed wojną, zdominowanie przez nią słabej istoty ludzkiej to elementy, które chciał i osiągnąć autor. Remarque był bez wątpienia przeciwnikiem wojny, bo zwałozął ją jak tylko potrafił. Ale czy to mogło wystarczyć. Brakowało tam pytania, które dziś z perspektywą czasu dość łatwo postawić - dlaczego tak było, czy tak musiało być? Remarque stał się z czasem świadom tego braku. Był jednak dobrej wiarą. "Wleeh nie miał wylili ta bezpośredniość śmiertci - bezpośrednio może ona wiele zdziałać w sumieniu ludzkim" 4. Jeden z teoretyków literatury - Georg Lukacs, pierwszy sposterzegł i zarzucił Remarque'owi abstrakcyjność. Nie chodziło o jego technikę opisu, ta była wręcz natu - ralistycznie wierna. Abstrakcyjność polegała na braku konkretnej ideowej postawy autora, której to mógłby podporządkować postępowanie swych postaci. Tego typu utwory antywojenne, mimo że z racji samego wytyczono - nego celu są przeciwni wojnom, nie są w stanie im przeciwdziałać. Wojna to nie apokaliptyczna kara zesłana przez niebiosa. Wojnie sprzyja i wy - wołuje określony system społeczny, który z tej racji należy zwalczać. Powieści dla Remarque'a są "zbyt powtarzalne, za mało analityczne, a zamiast opisać, żeby mogły utrwalic przekonanie o konieczności likwi - dacji wojen. Abstrakcja w powieściach antywojennych poczyna się tam, gdzie wojna spada na ludzkość jako nierozumne - zrażające losu, gdzie widać tylko jej okrucieństwo. Jeśli zaś jako zrozumiałe ludzkie prze - ciwstawienie dla bezsensu i okropności wojny ukazują się potem pewne cnoty moralne / koleżeństwo, solidarność /, rodzące się na froncie, wówczas w obrazie stworzonym dla odstraszenia powstaje coś, co przyra - zono do egoizmu pokojowego życia codziennego - może nawet mieć pewien psychologiczny posab" 5. Jeszcze przed dojściem Hitlera do władzy powstał film osnuty na fabule powieści Remarque'a. Krótkoie sakazano jego pro -

jekcji, mimo że "oddziaływanie takich burzliwych filmów o wojnie było w istocie bardzo ograniczone; niejeden z takich filmów jeszcze bardziej wzmacniał w niedojrzałych głowach romantyzm bitwy i słianiny; miodziej szerokiach warstw, zarazona swastykową zabawą wojenną, nie w - dalała w nich odstraszałającego przykłada" 6.

Znaczący jest, że powieść Na zachodzie bez zmian nie była arcy - dziełem w ideologicznym spełnieniu swego antywojennego przeznaczenia. W roku 1931 ukazano się Droga powrotna. Krótko można ją określić, że jest to utwór bardziej dojrzały poprzez swą większą ambicję programową. Z trzysztu towarzyszy broni trzynaścian dwóch wraca, wraca by żyć od nowa. Rychno okazuje się jednak, że ich proces adaptacji do wolności, do nowego jest bardzo trudny, wręcz niemożliwy. Widać tu piętno wojny, która podczas swego trwania i również w czasie pokoju stała się dla człowieka koniecznością. Ci ludzie wracający z nadzieją na speł - nienie swych marzeń już przegrali swój los. Remarque oskarża i osiaga swój cel. Remarque tak bardzo zajął się losem swych bohaterów, że nie zauważył rewolucji w Niemczech. Niektórzy byli zdania, że był doń wro - go nastawiony. Wydało się, że stwierdzenie to mała się z prawdą. Re - wolucja Remarque'a nie interesowała. Zwrócić uwagę na jeszcze jedną z powieści Remarque'a, co świadczyć ma za tym, że był to pisarz postę - pu, stwarzający się prawidłowo rozumieć bleg czasu historycznego. W wywiadzie dla amerykańskiego piama "Prevent World War III" powiedział: "Hitle - rowcy nie przybyli z jakiejś tam obcej planety, aby zniszczyć Niemcy. Wyrosli oni w samych Niemczech, nie tylko kryzys ekonomiczny czy bez - robocie pchały ludzi w ich ręce powodując, że walczyli one za nich aż do dnia niszczącej klęski - były także jeszcze inne przyczyny. Wśród nich znalazło się wpażanie przez wieki bezwarunkowe posłuszeństwo, któ - re w Niemczech znalazło sobie specjalnie podatny grunt. Zasada "Be - fehl ist Befehl" była głoszona stale jako pierwsza cnota żołnierska. I ta właśnie zasada spowodowała tak potworne skutki". Na tej kanwie powstała powieść Czas życia i czas śmierci. Geffreiter Ernst Greber należał do postaci kojarzących się z czytelnikowi z Pawłem Bannarem z Na zachodzie bez zmian. Paweł był kandydatem na bohatera w drodze ku chwalebnej śmierci na ożtarzu ojczyzny. Greber rozumie już więcej. Po - dobnie jak Paweł jeździ na urlopie, ale nie dane jest mu zstać tu się - lankę. Spotyka ruiny i nędzę, terror i demuncjatorów, korpucję i bo - haterów w cieniu. Nie omija go nawet nieprawdopodobna wizja kremato - riów. Tym razem było to oskarżenie bardzo mocne, oskarżenie skierowane przeciw Niemcom. Zachodniolnemieckie wydanie "Zeit an Leben und Zeit zu sterben" znaczenie różniło się po opublikowaniu od angielskiego "A

Time to Live and a Time to Die". Mając jedynie zgodę autora na skorygowanie błędów w opisie, detali technicznych, wydawca dokonał daleko idących zmian. Zupewnił się na ten temat w duchu krytycznym poprawką w detalu. Wyowiedział się na ten temat w duchu krytycznym pod adresem wydawnictw w RMN, a przede wszystkim firmy Klepshauer & Witsch - F.C. Weiskopf. Zacytujemy jedynie do zasygnalizowania cyteli - nikowi sam tytuł: "Die politischen Valenzen des Dr. Witsch oder der kassierte Remarque", tzn. "Polityczne wartościowości dr Witscha albo kassierter Remarque" 7

Główna afera była prawdziwą sensacją roku 1955 w dziedzinie literatury. Pomijając to, był to niezłomny dowód wartości pisarstwa Remarque'a. Streszczając dorobek Remarque'a w zakresie literatury i jego wzorce ideowe nie uchybimy jego ideałom określającym go mianem burzowego literata postępu. Jego pacyfizm nie był może zawsze dostatecznie jaśniejący, wykrywał jednak z oddechów humanitarnych. Krytyka hitlerowskiej jego oskarżenia w utworze Čas życia i czas śmierci były już do wodem dysponowania konkretną wiedzą polityczno-histeryczną.

W okresie powstania powieści o wojnie pojawiło się w literaturze wiele rozpraw teoretycznych. Zwróćmy uwagę na jedną z nich. Werner Maehholz pisał: "Eins ist bei der Beurteilung der Kriegseromane zu bedenken: es liegt im Wesen des Romans, daß er den Krieg stets von der Seite des inneren Geschehens, also im Menschen und in der Beziehung von Mensch zu Mensch zeigt ... Unser Zusammenbruch ist wahrlich nicht mehr auf eine innere Misordnung zurückzuführen, also sie überhaupt auf der gesellschaftlichen Umwälzung in der Welt beruht. Die Wirklichkeit des Krieges steht im Widerspruch zur Wirklichkeit der Literatur - und es geziemt ihr gegenüber dem Menschen am besten: schweigen" 8.

Wojna jest więc ponad państwem, ponad jednym narodem, nieśie z sobą lub jest wywołana przez społeczny przewrót. Wojna jest wadliwym Maehholza zjawiskiem pozaliterackim. Jeśli mimo to powstają utwory o wojnie bardzo wierne, z pewnością byłyby zbyt suchy, by znaleźć czytelników. "Und das Kriegsbuch, das dem vollen Ernst des Krieges gerecht würde, wäre allzu kalt und trocken geschrieben, um große Kreise von Lesern zu finden: es müßte aus einer unendlich betriebigen und unendlich einsamen Welt kommen und /so ganz anders als die Kriegsbücher von Jünger und Schanewacker/ ein religiöses Buch sein. Bei Hans Carossa finden sich Ansätze dazu" 9.

Kaehholza neguje więc powieści autorstwa Jüngera, nie jest jednak świadom własnego programu, który mógłby zastąpić ten od Jüngera. Kim są najczęściej bohaterowie powieści o wojnie? Literatura nie

nielka zajmuje się następnym przeżyć młodych ludzi w czasie wojny i po wojnie. "Sie dreht sich um das Schicksal der durch Krieg und Revolution arg mitgenommenen, innerlich oft verwahrlosten jungen Generation im Elternhaus und Schule" 10

Bohaterami są więc ludzie młodzi, porwani w wir wojny, ludzie, którym wojna zastąpiła szkołę i do rodziny.

Uświadomiona w zakresie powieści o wojnie podjął też Henryk Mann. Chodzi oczywiście o jego utwór Der Kopf / Głowa /. Jest to właściwie zakończenie trylogii o Niemcach i Niemcach za Wilhelma. Utwór skierowany był do dyplomatów i pisarzy. Autor próbował oskarżyć, wskazywać na nieoświecenie, brak celu i odpowiedzialności za los narodu przed przyszedłą generacją.

Bardziej wyraźnie oskarżał Victor Meyer-Dokhardt w swej noweli Das Vergehen des Paul Wendelin / Przewinienia Pawła Wendelina /. Jego przewinienie to odmowa posłuszeństwa. Ostentacyjnie ławę ginie jako ofiara swojej odwagi i dążeniu do prawdy i zgodności słowa i czynu. Wojnę w odbiciu duszy artysty przedstawia Georg von der Vring w powieści Soldat Suhren / Żołnierz Suhren /.

Wewnątrznie przewyolęzona zostaje wojna dopiero u Hansa Carossa w jego Rummskilm dzienniku / Rummskiles Tagebuch /. Utwór daje wyrazie tylko niezmierny wyolęnek olbrzymich zmagad narodów, ale jego charakter stanowi o tym, że należy on niewątpliwie do najcenniejszych dokumentów całej literatury wojennej. Doceniał to Werner Maehholz, tego mniemania jesteśmy i dziś.

Po klęsce Niemiec i Austrii niektórzy autorzy byli świadkami winy i demaskowali militarizm i imperializm jako prawdziwych wrogów ludzkości i ciągłych - w swej naturze - podżegaczy wojennych. Wspomnieć wypada kilkad: Brecht Legenda o zabitym żołnierzu / Legende vom toten Soldaten /, Karl Kraus Ostatnie dni ludzkości / Die letzten Tage der Menschheit /, Ilon Feuchtwanger Thomas Wandt, Bernard Kellermann - Der neunite November / 9 listopada /. Nie umniejszając ich znaczenia są one jednak zupełnie nieporównywalne z mędrzynańską literaturą antywojenną. Tak było do połowy lat dwudziestych.

Jak dalece porównywalny z nimi staje się dziś dorobek literacki Arnolda Zweiga w zakresie literatury antywojennej. W późnym eseju wspominał Zweig trzy gigantyczne literackie obrazy wojny w XIX wieku. Zaczęły się Iwem Tokstojem z jego Wojną i pokojem / Krieg und Frieden /, Emilem Zolą - Upadek / Der Zusammenbruch / oraz Golokts / Ein Golokts / Octave'a Mirabeaus. Dzisiaj te tohneży prawdą. Zweig był oczywiście wrogoscią autorów wobec obrazu kultury ludzkiej i ludzkości

przez wojnę. Mimo to, podobnie jak wielu młodych, Zweig chwycił za broń "um die Heimat zu verteidigen, die vom Zarismus überfallen worden war" ¹¹. Apoteoza wojny obronnej przesycała na wskroś dzieła literackie w chwili wybuchu wojny. Wielu dało się zmylić propagandzie. Rudolf Alexander Schindler napisał patetyczne Ody niemieckie / Deutsche Oden /, Gerhart Hauptmann - Pieśń jeźdźca / Reiterlied /, R.M. Rilke - Sierpień 1914 / August 1914 / "strenge abscheuliche Lyriker". Stefan George ubolewał nad losom narodu niemieckiego, który zmuszono do wojny. "Zehntausend muß der heilige Wahnsinn schlagen / Zehntausend muß die heilige Seuche rafften / Zehntausend der heilige Krieg" ¹³.

Jako w pełni pacyfistyczne nowele uznac należy Indzie w wojnie / Menschen im Krieg / Andreasa Lätzko, Ozwolek jest dobry / Der Mensch ist gut / Leonharda Franke i przede wszystkim Ogień / Das Feuer / francuskiego pisarza Henri Barbusse. Bezpośredniość i groza wojny w zbliżeniu literackim ujmowała ją jego Dziennik kaprala / Tagebuch einer Korporalschaft / wśród dzieł niepowtarzalnych. Tymczasem je na ponad 50 języków świata. Przemawiając przez usta swych bohaterów Barbusse tworzył nowe, nigdy przedtem niespotykane hasła: "wojność i braterstwo", "nigdy więcej wojny", "powstanie narodów całego świata". Tym samym stworzono podwaliny prawdziwych, w opisie i ideologii, powieści antywojennych, do których to jako wzorca przyznawał się potem Zweig. To był dla niego pierwszy z tych, którzy "dem imperialistischen Krieg die Maske der Vaterlandverteidigung vom Gesichte riß" ¹⁴.

Prawie równocześnie Georges Duhamel opublikował swe notatki le-karza frontowego pod tytułem Leben der Martyrer / Życie męczenników /. Znamienny jest końcowy apel o pojednanie..

W Oleambanit /1920/ opowiadał Roman Rolland o technocicie poety za pokojem. Swe poglądy śmiało kierował do sumień ludzkich. Nie znalazł epilaunu, ba, uznano go za defetystę, stracił rodzinę i w końcu zginał od kuli szowinisty. Do nurtu pacyfistycznego zaliczyć należy również tak znanych dziś autorów jak: Bernard Shaw z jego satyrę Augustus Does His Bit, Jaroslava Haška z Dzielnym wojakiem Szwajklem, który to w sposób humorystyczny demaskuje bezsensowność militarystym, Michaza Szoichowa z pierwszą częścią monumentalnej powieści "Glochy Dorn" oraz Ernesta Hemingway'a z utworem W innym kraju .

Amerykańin John Dos Passos w Trzech żołnierzach oskarża niehumanitarny tryb wojenny, karę oficerską i jej przestępstwo cele oraz krytykuje niesłuszny wgląd na wojnowość rewolucję rosyjską. Kao Gilli w dzie-

le Pear obrazuje dezercję i śmierć biednego "obroncy ojczyzny", Rydera.

Bez wątplenia Zweig poznał w latach dwudziestych kilka z tych książek w tłumaczeniu niemieckim. Była to dlań z pewnością dodatkowa zachęta i zarazem świadomość konieczności kontynuacji tematu. Czy dzieła te były przeszeń naśladowane? Chyba nie, ponieważ Zweig wyraził poza własny, doświadczony woszeńskiej realizm.

Przypatrzymy się, z myślą o pewnej konfrontacji, twórczości literackiej Bodo Uhse'go. Z racji obfitości dorobku literackiego można o nim mówić, że znał i rozumiał się w elemie Zweiga. Wychojący w surowych tradycjach pruskiej rodziny oficerskiej, jako członek "Bund Oberland" w czasie walk klasowych lat 20-tych, nauczył się szanować swego przeciwnika klasowego - klasę robotniczą. W roku 1935 emigruje do Francji, potem do Hiszpanii, gdzie pracuje jako komisarz wojskowy w brygadach międzynarodowych. W 1940 roku, już w Mekayku, jest redaktorem literackiej części czasopisma Volne Niemcy. Dopiero w 1949 roku przez Lenin-grad wrócił do kraju i pracując na wielu odpowiedzialnych stanowiskach włączył się w budowę nowej kultury niemieckiej. Był m.in. redaktorem naczelnym czasopisma Anführer, deputowanym do Izby Ludowej, przewodniczącym Związku Pisarzy Niemieckich, członkiem Niemieckiej Akademii Sztuk. Pierwsze ułożenia literackie to powieść - fragment o walkach klasowych w Szlezwigu-Holsztynie, w pewnym sensie rozrachunek z samym sobą, jeśli chodzi o własne literackie credo. W pełni jasna i ważna jest powieść z roku 1935 Najemnik i żołnierz. Utwór ma charakter demaskatorski wobec faszystowskich i ekstremitów prawicy, ich metod działania i celów, ku którym zdążają. Wzrastająca świadomość bohatera prowadzi go na stronę bojowników o prawdziwe interesy ludu.

Nawiązanie do osobistych przeżyć, oddziaływanie postępowych ludzi na młodych to temat powieści My synowie z roku 1944. Odejsie od się militarystym i imperializmu, które tak długo cechowały politykę Niemiec, jest również jednym z aspektów utworu. W 1944 roku ukazuje się jedna z najważniejszych książek tego okresu, autorstwa Uhse'go - Pornocznik Bertram. Powieść tę rozpoczęto już w 1935 roku - miara wtedy ostrzeżać przed zbliżającą się zawieruchą wojenną. W sposób niezwykle realistyczny uwiaczniają się nam typowi Niemcy tych czasów, do których powalają miód nadzieję na narodowe ocalenie przed katastrofą. Oddając w sposób trafny ideologicznie postaci, nihilizm, brutalność fa-szystów, Uhse daje się poznać jako znawca i krytyk tego właśnie środowiska. Centralnym motywem w powieści jest dążenie ku nowemu, ku prze-

miennie, która to młodemu porucznikowi po przejęciach hiszpańskich wskazuje nową drogę. Na uwagę zasługuje fakt literackiego zespolenia szerszej dokumentalnej, jak np. bombardowanie miasta Guernicy, z przeżyciami osobistymi, przypisanymi bohaterowi.

Walka wywołująca przeciw faszyzmowi przy udziale wszystkich warstw narodu to temat powieści Patricji / 1 Księga Polowanie i powrót do ojczyzny / z 1954 roku. Fabuła powieści jednoczy walkę tę w obrębie Niemiec i poza ich granicami. Zostaje podkreślona i literacko uwyplakana rola ZSRR i Komunistycznej Partii Niemiec. Mimo zróżnicowania światopoglądowego, charakterów i przynależności społecznej zwraca uwagę wspólne działanie tych ludzi, którzy w faszystwach widzą burzycielski cywilizacji i tych, co są zdolni unicestwić naród niemiecki.

W latach powstania powieści zdecydowało to o jej wielkiej aktualności i nieprzełęcznym znaczeniu. Na twórczość Unse'go składała się też działalność publicystyczna. W licznych wystąpieniach, rozprawach i esejach starał się być zawsze blisko problemów ważkich i nie uchylał się od zajęcia stanowiska wobec nich. I wojna światowa w swej istocie jako wydarzenie katastroficzne była wstrząsem dla ludzkości i oczywiście najbardziej dla narodu tego państwa, które ją wywołało. Była to również dla wielu, a m.in. dla Zweiga, potrzeba dokonania rozrachunku z ideologią przeszłości. "Dopiero od roku 1914 naród niemiecki, w sensie politycznym, udaje się do szkoły" 15. Odnosiło się to również do osoby pisarza. Pod pojęciem socjalizmu rozumiał on najpierw coś ogólnego, dalece utopijnego. Były to wyobrażenia zbliżone z poglądami głoszonymi przez Gustava Landauera 16, Pierre'a Josepha Proudhon'a 17. Jest to dążenie do sprawiedliwości w sprawach ziemskich, jest to wreszcie duchowy ruch, jakoby możliwe we wszystkich czasach. Chciał w roku ukazania się Grisy Zweig wyznać, że "trzeba żyć z proleta - riatem" 18, "że stół na lewej stronie świata", były to jednak poglądy przeżycone jeszcze utopią. Wzrastające zainteresowanie ruchem robotniczym w ZSRR zbliżyły go z czasem do L. Remna, J.R. Bechera, F. Wolfa.

Przykłady

1. Lexikon sozialistischer deutscher Literatur von den Anfängen bis 1945, Leipzig 1964, s. 414
2. "Wiadomości Literackie", 1931 nr 23
3. Pierwsze wydanie 1929 r.
4. cyt. wg. W. Sewczyk, Literatura niemiecka w XX wieku, Katowice 1962, s. 274
5. G. Inkester, Deutsche Literatur im Zeitalter des Imperialismus, 1945; cyt. wg. Literatura niemiecka w XX w. W. Sewczyk, Wyd. Śląsk, Katowice 1962, s. 275
6. Walthar Victor, Köpfe und Herzen, 1932
7. "Neue Deutsche Literatur", 1955, nr 2
8. W. Mahrholz, Deutsche Literatur der Gegenwart, Berlin 1930
9. tamże
10. tamże
11. A. Zweig, Reichentkorb, s. 118 i nast.
12. S. George, Stern des Bundes, Godesberg 1949, s. 31, cyt. w: Einsetzung eines Knigs, Berlin 1962, s. 359
13. tamże, s. 356
14. A. Zweig, Reichentkorb, s. 124, über Barbusee, Victor Klompeter, Geschichte der französischen Literatur, II, Berlin 1956, s. 314
15. tdm. w: A. Zweig, Galiban, s. 364
16. /1870 - 1919/ tdmacz i polityk anarchistyczny, twórca esejów.
17. /1809 - 1865/ - francuski drobnomieszczański publicysta, potępiał rewolucyjną walkę klasową.
18. A. Zweig, Galiban, s. 363 i "Frankfurter Zeitung", 11.XV.1927.